



Zaman Gazetesi

20.11.2012

Herkül Millas

“Batı'nın” nasıl geliştiğini aşağı yukarı biliyoruz: Rönesans ve Reform hareketleri, Endüstri Devrimi, Aydınlanma ve bunların paralelinde keşifler, icatlar, sömürgecilik ve emperyalizm.

Ama bunlar neden “Batı” denen coğrafi bölgede oluyor da yeryüzünün başka bölgelerinde olmuyor? Bu konuda daha önce iki yazı yazdım (Geri Kalmışlık, 11/9; Batı Gelişmiş mi?, 9/10/2012). Birinde gelişmeyi sözde üstün ırklar veya üstün dinler ile açıklamanın ne denli yanlış olduğunu anlatmaya çalıştım. Eğer neden bu kadar basit olsaydı zaman içinde geri olanlar sonraları ileri, veya tersine, bir zamanın geri olan sonraları ileri olmazdı. İkinci yazımda ileri/geri konusunda ulusal kimliğimiz yüzünden tarafsız olamadığımızı anlatmaya çalıştım. Kendimizi üstün, ötekilerini bize göre daha başarısız görmeyi severiz örneğin. Aslında milli eğitim bütün ulus-devletlerde bu temel üzerinde yol alır. Sonuç olarak, başarının ve ileri olmanın kıstasları konusunda “kurnazlıklar” yaparız. Ya tarihe seçmeci yaklaşarak hoşumuza gideni seçer geri kalanını ikincil sayarız veya “ileri” olmanın kıstaslarını hissiyatımıza uydururuz. Sonunda önyargılı yorumlar, hem Batı'da hem Doğu'da, egemen olur.

Bu yazılarımda Batı'nın ve Batı ile ilişkili Kuzey Amerika, Avustralya gibi ülkelerin “gelişme” hamlesini nasıl yapabildiklerine değinmedim; çünkü gelişmeleri tarif etmek kolay ama nedenlerini açıklamak hiç kolay değil. Olay çok karmaşık olduğundan bu konuda bütünüyle inandırıcı tezler yok gibidir. Revaçta olan tezler ırkçı, milliyetçi ve dinci açıklamalardır; “biz üstünüz” temel anlayıştır. “Üstünüz” gibi yorumlardan kaçınılınca geriye tarihsel ve toplumsal nedenler kalıyor. Bu konuda benim en inandırıcı bulduklarım kısaca şunlardır:

Toplumların okuryazarlığı önemli bir faktördür. Günümüzde açıkça görünen Avrupa'nın güneyi ile kuzeyi arasındaki farka bu açıdan bakıldığında şunu görüyoruz. 1850'lerdeki Avrupa ülkelerini ve halklarını üç gruba ayırmak mümkündür. Okuryazarlık oranı yüzde 70'in üstünde olanlar (Danimarka, Norveç, Almanya, İsviçre gibi ülkeler); bu oranı yüzde 70-50 düzeyinde olanlar; ve öteki uçta yüzde 50'nin altında olanlar (İtalya, İspanya, Romanya, Balkan ülkeleri gibi). 1913'te durum biraz değişmiş ve orta grupta olanlar birinci gruba geçmişlerdir (İngiltere, Avusturya, Fransa örneğin). Ama 1850'lerde “geri” olanlar, bugün 160 yıl sonra, hâlâ Avrupa'nın sorunlu ülkeleri görünümündedir. (Hobsbawm: The Age of Empire, Abacus, s.345). Ancak “sorun eğitimidir” tezinin doğru bir yanı olsa da, “eğitim neden geri kalmıştır” sorusu cevapsız kalmaktadır.

“MİLLİ TARİH”LE UYUŞMAYAN TARİH YORUMU

Başka bir tarihçi daha eskilere giderek “gelişme” açısından Avrupa'yı (ve Japonya'yı) özel saymaktadır. Bu görüşe göre feodal bir toplumsal yapı ve güçlü bir merkezin bulunmaması “özgürlükler” ortamı yaratmıştır. Bu ortamda zenginliği ellerinde biriktirebilecek soylar ve aileler ilk kapitalist nüveleri oluşturmuştur. Kapitalizm ve sanayi devrimi ise, Batı'da ortaya çıkınca, artık geri kalan dünyanın aynı biçimde gelişmesini de engellemiştir (Braudel, Civilization & Capitalism, Fontana, s.2/592, 533).

Bu tür açıklamalar toplumsal dinamikleri insanların soylarına veya dinlerine dayandırmaya yönelik değildir. Tutarsızlıkları ve çelişkileri de azdır. Milletlerin “mirasları”, yani kültürel geçmişleri kuşkusuz önemlidir ve kısa süredeki gelişmeleri açıklarken bu geçmiş akılda tutulmalıdır. Ama binlerce yılları içeren gelişmeleri “kültür” ile açıklamak sorunludur. Uzun sürede, “kültür” gelişmeleri açıklayamamakta; tersine, uzun süredeki toplumsal gelişmeler oluşmuş olan kültürü açıklayabilmektedir.

Tabii bu tür toplumbilimsel açıklamalar insanların genellikle çok sevdikleri milli hikâyelere ters düşer. Milli yorumlar, kimlikle ilgili bütün açıklamalarla olduğu gibi insanlara gurur duygusu

sağlar. Oysa “geçmişimiz” bir bakıma insan iradesinin (hele “özünün”) ötesinde ekonomik, tarihsel ve hele rastlantısal toplumsal gelişmeler olarak anlatılınca geçmişimizin “cazibesi” de yara alır! Böyle durumlarda insanlar artık gerçeği değil, huzuru arar. Kanadalı-Yunan bir dünya tarihçisi olan Leften Stavrianos'un (1913 -2004) 1987'de Yunanistan okulları için yazdığı İnsan Neslinin Tarihi adlı kitabın öyküsü buna işarettir.

Bu ünlü tarihçinin bir kitabı tepkilere neden oldu. Yunanistan'ı kitabın başköşesine ve “dünyanın merkezine” yerleştirmede; bütün dünya ülkeleri arasında bir ülke olarak ele aldı. İnsan neslinden söz ederken Darwin'den söz etti. Ama sanırım en çarpıcı olanı, Batı'daki gelişmeleri açıklayan tezi idi. Bu tarihçiye göre Doğu'da imparatorluklar etkili merkezî yönetimler ile güçlü devletler kurmuşlardı: Örneğin biri bin yıldan çok, ötekisi altı yüzyıl yaşamış olan Bizans ve Osmanlı devletleri. Oysa Batı'da Batı Roma Devleti yıkılınca küçük sitemler farklı bir çevre oluşturdular. Her şehir kendi yönetimini kurdu ve birbiriyle rekabete girişti. Farklı fikirler yarıştı. Şehir meclisleri demokratik yönetimin ilk nüvelerini oluşturdu. Bu ortamda ve tabii uzun sürede Doğu'da rastlanmayan bir dinamizm yaşandı: gelişmenin temeli keşifler ve icatlar bunun sonucuydu. İmparatorluklar güçlüydü ama uzun sürede gelişmeye ve farklı görüşlere açık olmayan hantal yapıları.

Ama bardağı taşıran “milli tarihle” uyum içinde olmayan bir yorumu olmuştu. “Eğer”, diye yazmıştı Stavrianos: "Bizans 8'inci yüzyılda Arap saldırılarına karşı kendini savunamayıp dağılıp yıkılıyorsa, Batı'da yaşanan olumlu gelişmeler buralarda da görülebilirdi." Oysa Bizans tarihine sahip çıkan çağdaş Yunan devletin'e göre Araplara karşı başarılı savaşlar Yunan milli tarihinin şanlı sayfalarından sayılır. Tarihçiye denmedik kalmadı, kitabı okullarda okutulmadı, çöpe atıldı.

Şimdi ben, Osmanlı bütün Anadolu beyliklerini birleştirmeseydi herhalde Viyana kapılarına kadar gidemezdi ama buna karşılık belki Anadolu'da bir Rönesans ve bir endüstri devrimi yaşanırdı hiç der miyim?